

Ved torv og havn i Aalborg

En undersøgelse af bebyggelsens karakter og beboernes status samt et forsøg på nybeskrivelse og definition af nogle ofte forekommende betegnelser for bygninger og jorder

Af Bodil Møller Knudsen

Et af de mest kendte Aalborgmotiver er Rasmus Henrik Kruses billede af Gammeltorv fra 1839 (se fig. 1). Midt i billedet ses Hans Tolders gård, som blev bygget i årene lige efter 1509. Skønt Hans Tolder af forskellige grunde hurtigt lagde sig ud med Aalborgborgerne, har gården i flere århundreder fungeret som prestigebolig for nogle af byens rigeste købmænd.

Med sin placering på torvet og nær ved havnen har gården været tæt på vigtige funktioner i byen. På torvet holdtes marked og ting, og her var rådhuset placeret. Via havnen knyttes vigtige handelsforbindelser til især de nordtyske byer; og i umiddelbar nærhed lå religiøse institutioner som Helligåndsklostret, Sct. Budolfi kirke og Gråbrødre-klostret. Gården har således ligget i et betydningsfuldt område af byen.

Hensigten med denne undersøgelse er at levere et bidrag til forståelsen af, *hvor* betydningsfuldt området var. Med henblik herpå skal bebyggelsens karakter og i et vist omfang beboernes sociale status undersøges.

Undersøgelsen afgrænses tidsmæssigt til perioden mellem 1431 og 1513. I 1431 oprettedes i Aalborg to vigtige »borgerlige« institutioner, nemlig Guds legems lav og Helligåndshuset (1).

I Guds legems lav var både adelige og gejstlige, men først og fremmest købmænd repræsenterede. Lavet havde tæt kontakt med Nordtyskland, hvilket fremgår af, at det, sammen med byens borgmestre og

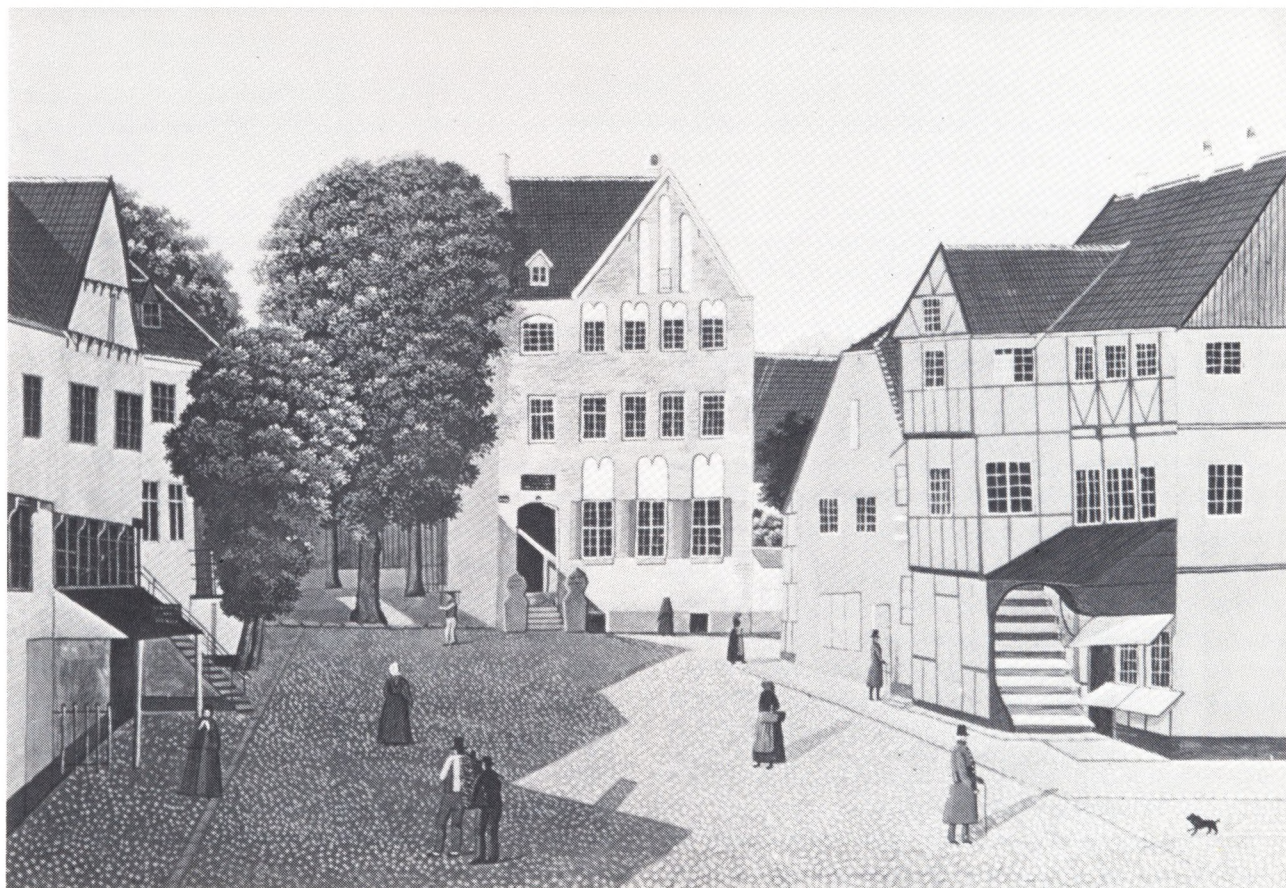
rådmænd, skulle forestås af både en tysk og en dansk skaffer (2).

Helligåndshuset stiftedes ved gave fra »hæderlig kvinde« Maren Hemmings og Aalborgs magistrat. Huset skulle tage sig af fattige og syge. Også i denne forbindelse spores indflydelse fra Nordtyskland, idet Helligåndshuset valgte at følge reglerne fra Lübecks Helligåndshus (3).

Oprettelsen af disse institutioner danner et godt udgangspunkt for undersøgelsen. De vidner om en by med mange forskellige behov, udenlandske forbindelser og selvbevidste, initiativ- og pengerige borgere; med andre ord en udviklet by, hvor torv og havn har været vigtige lokaliteter.

Årene omkring opførelsen af Hans Tolders gård markerer undersøgelsens slutpunkt, men er mere præcist sat til 1513.

Undersøgelsen omfatter bygninger og jorder omkring torvet, det nuværende Gammeltorv, som ligger i Sct. Budolfi sogn. Den nordlige del af torvet udgjordes, indtil begyndelsen af 1500-årene, af nuværende Adelgade. Ved torvets sydvestlige side lå bygninger og jorder, hvis beliggenhed angives som »norden til Sct. Budolfi kirkegård«, idet denne lokalisering betragtes som havende relation til en nord og øst for kirken liggende kirkegård. Denne har ikke strakt sig langt i østlig retning, idet der her var bebyggelse for-

holdsvis tæt op til kirken (grænsen gik ved matr. 290, 292 og 297's østside). Til torveområdet er foruden denne bebyggelse også regnet Strandsti. (Se fig. 3).

Torvet stødte mod øst op til Østerå, hvis løb tjente som havn. Den nordligste del af Vesterå har ligeledes været anvendt som havn, men har ikke haft den samme betydning som havnen mod øst, idet den lå i den senmiddelalderlige bys udkant.

Foruden de bygninger og jorder, som kan lokalise-

Fig.1. Gammeltorv i Aalborg. Malet af Rasmus Henrik Kruse 1839. Aalborg Historiske Museum.

res til åens og havnens vestre eller østre side er også behandlet de, som angives at ligge i Brødregyde. Denne gik formodentlig i retning nord-syd parallelt med åen, samt øst-vest enten nord eller syd for kareen matr. 628, 629 og 630 (se Fig. 4).

Området ved torv og havn har før været undersøgt,

men sjældent så langt tilbage i tiden som her og aldrig på grundlag af alle tilgængelige kilder. At denne mulighed nu gives skyldes projekt »Middelalderbyens« indsamling af alle kildegrupper, som er relevante for belysningen af byens topografi (4).

Undersøgelsen støtter sig i væsentlig grad på de skriftlige kilder, hvis antal, på grund af byarkivets ødelæggelse under bl.a. Grevens fejde, er langt mindre end man kunne forvente. Fra arkæologiske undersø-

Fig. 2. Matrikelkort over Aalborg by. Kortet er udarbejdet for projekt Middelalderbyen på grundlag af matrikelarkivets originale matrikelkort 1: 800 over Aalborg.

gelser, bygningsarkæologiske iagttagelser af både forsvundne og endnu stående bygninger samt fra billeder kan der tillige indhentes oplysninger, som kan komplementere de skriftlige kilders udsagn. Det er naturligvis svært at datere denne viden så snævert som de

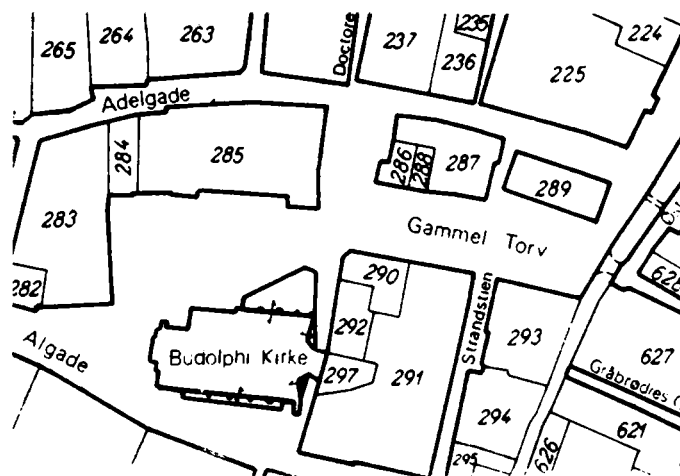

Fig. 3. Torveområdet.

skriftlige kilder, og jeg vil derfor hovedsageligt beskæftige mig med vidnesbyrd om stenhuse, hvilke med rimelighed må forventes at have eksisteret i det her behandlede tidsrum; samt enkelte andre fund, som kan dateres sikkert.

I forbindelse med gennemgangen af de skriftlige kilder med deres talrige, forskellige betegnelser for bygninger og jorder har det været nødvendigt at nybeskrive og definere disse udtryk, da det som regel ikke har været muligt at finde en klar beskrivelse og definition i de almindelige opslagsværker. Dette udgør undersøgelsens første del, og undersøgelsen af området ved torv og havn dens anden.

Beskrivelse og definition af betegnelser for bygninger og jorder

Som nævnt forekommer i de skriftlige kilder mange forskellige betegnelser for de bygninger og jorder, som var genstand for overdragelse, pantsætning eller udlejning, eller som blot nævnes som led i lokalisering af andre besiddelser. Her skal gives en beskrivelse og en

definition af de oftest forekommende betegnelser, nemlig gård, bod, hus, jord og grund.

Gård

I det gennemgåede materiale (5) forekommer betegnelsen gård (udover ved rene lokaliseringer) aldrig alene, men altid sammen med udtryk for jord eller bygninger. Disse optræder enten som forklaringer på, hvori gårdens indhold bestod (6), eller udtrykket gård anvendes synonymt med udtryk for bygninger og jord (7). Der indgik således altid flere bygninger/bygningsdele og/eller jord og oftest flere funktioner i en gård.

Disse træk går igen i nogle af de almindelige ordbogsdefinitioner af udtrykket gård. I Ordbog over det danske Sprog (ODS) ses således under gård »større bygningskompleks, der bruges til beboelse eller til drift af virksomhed« og »købstadsbygning m. indkørselsport og tilhørende større gårdsplads« (8). I Dansk Ordbog »I Købstæderne bemærker det en Vaaning med Port paa til Ind- og Udkørsel; og modsættes et Huus, hvor Indgangen er ikkun igjennem en Dør« (9).

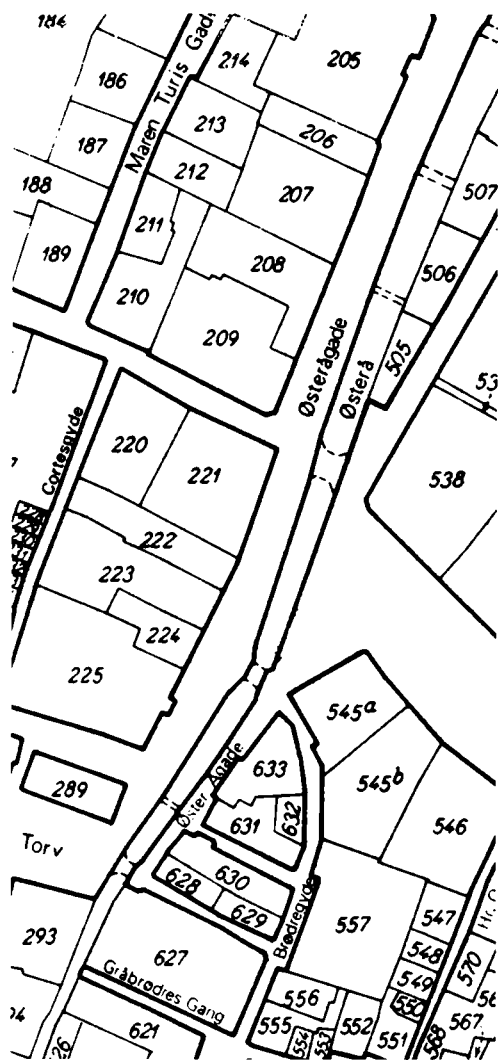

Fig. 4. Havneområdet.

Her ses yderligere porten som et karakteristikum ved gården. Om porten i middelalderen udgjorde en bestemmende del af definitionen er meget tvivlsomt, men at porten kunne være knyttet til gården, ses i det gennemgåede materiale af, at bemærkninger vedrørende fri ud- og indkørsel og benyttelse af portrum forekommer i forbindelse med en gård (10). Men udtrykket gård forekommer dog meget oftere sammen med hus og en betegnelse for jord på en af de foranvænte måder (11). Således foreligger også muligheden for, at betegnelsen gård kunne betyde enten et hus med jord eller gårdsplads bagved, uden portindgang, men blot åben, så man bagfra kunne komme ind på pladsen bag bygningen. Eller gården kunne udgøres af et hus beliggende langt inde på grunden uden andre bygninger placeret mellem huset og gaden, eller med f.eks. boder liggende til gaden og huset placeret længere inde på grunden (12).

I flere kilder er indholdet af gårdene beskrevet således, at man får et umiddelbart og godt indtryk af, hvor mange bygninger og funktioner en gård kunne indeholde (13). Men det bedste eksempel på, hvad en gård kunne være, udgøres af en Aalborggård liggende lige vest for Østerå ved slusen, på en af de nordligste, bebyggede grunde (se fig. 5).

Gården ejedes i 1489, hvor den er nævnt første gang, af Hans Kok. Efter hans død i sommeren 1499 boede hans enke Barbara Mikkelsdatter her, først sammen med børn og lejere, dernæst også sammen med Morten Giordsen, som hun giftede sig med på et tidspunkt mellem 1501 og 1504. De mange oplysninger om bygninger og funktioner i gården stammer hovedsageligt fra pantsætninger og efterfølgende indløsninger af dele af gården (14).

Denne gård havde port og blev betegnet, som den man boede i, så her har været bygninger, der tjente til

Fig. 5. Området, hvor Hans Koks, Barbara Mikkelsdatters og Morten Giordsens gård lå.

bolig. Men det, som falder mest i øjnene, er de mange boder, der findes i gården. Imidlertid er det umuligt præcist at angive, hvor mange boder der var tale om, idet den nærmere beliggenhed – udover i forhold til porten – ikke angives; ej heller består der identifikationsmuligheder via personer på grund af skiftende beboere og panthavere. Muligvis kom der også flere boder til i tidens løb, men mindre end fem-seks var der ikke. Foruden disse fandtes også et hus med grund. Arealstørrelsen er opgivet til 10 alen $\frac{1}{2}$ kortir (hvilket jeg har tolket som 9,5 alen) gange 10 alen. Dette giver, omregnet fra jyske alen, et areal på 31,40 m²; dette mål medtager tagdryppet. Det er den eneste arealangivelse vedrørende denne gård, og yderligere oplysninger om husets karakter, f.ex. fag og stokværk gives ikke. Endvidere ses et »maegh oc hiemelshwss« (et mag eller en hemmelighed), altså et lokum, og

endvidere en stald. Sidstnævnte kan have fyldt godt, men det beror naturligvis på, hvilke og hvor mange dyr, den var beregnet til.

På baggrund af de anførte eksempler kan betegnelsen gård defineres som en samlebetegnelse for et afgrænset bygningskompleks bestående af een eller flere bygninger eller flere bygningsafsnit, eventuelt med portrum og/eller mere eller mindre åben plads. Herved har blot den første af de foran citerede definitioner nogen gyldighed i forhold til det her undersøgte materiale. Af den nye definition bliver det således klart, at en stor del af de kombinationer af jord og hus, som optræder, også kan forstås som gårde.

Bod

Betegnelsen bod forekommer både alene og i sammenhæng med andre udtryk for bygninger og jord, og da oftest sammen med hus og jord.

I Håndbog for danske Lokalhistorikere angives boder i købstæderne at være de mange småhuse, som beboedes af håndværkere, daglejere og fattigfolk, der ofte boede til leje (15). I ODS bestemmes en bod som bl.a. et lille hus, husrum til midlertidigt ophold, nødvendig bolig især om fattigboliger i en købstad (16). I Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog defineres bod blot som hytte, lille hus, og derefter citeres et eksempel på, i hvilken sammenhæng bod kan optræde: »en min bod i mit hus i then gardh, som ieg nw ibor, boden liggendis ud til gadhen« (17). Som det ses af disse eksempler, er definitionerne af begrebet bod noget forskellige fra hinanden.

Beskrivelse af bodernes fysiske fremtræden vanskeliggøres af, at der generelt ikke angives størrelse- eller byggematerialer (18). I et skøde, som udfærdigedes 1504 i forbindelse med Morten Giordsens salg af to boder med hus og jord, forekommer følgende beskri-

velse af den ene bod med hus »som fem byngende, thi i ære iiii gwllfue« og af den anden »4«byndgende« i den sønder Side, det er 3 »gwllfue«, og 5 »byndinge« i den nørre Side« (19). Byndinge er her at forstå som binding, altså to stolper forbundet med en bindbjælke. Disse bindinger deler et bindingsværkshus op i fag, som her kaldes ved det forholdsvis sjældent benyttede navn gulve. Her er således tale om, at den første bod er 4-fags, den anden 3-fags i den søndre side og 4-fags i den nordre; en konstruktion, der umiddelbart forekommer skæv, men bindingsværksbygninger bestod ikke altid af helt identiske sider, idet nogle endebindinger ikke altid var ført igennem i hele bygningens bredde. Et fags bredde varierer fra 1,60-1,90 m (20), og foran omtalte bygninger kunne således for den enes vedkommende være 6,40/7,60 m lang og den anden 4,80/5,70 m i den søndre side og 6,40/7,60 m i den nordre. Hvor bredt der var mellem bindingernes to stolper vides ikke. Da der kun er opgivet mål på to bygninger, er jeg tilbøjelig til, i hvert fald i dette tilfælde, at opfatte »bod med hus« som blot een bygning, muligvis indeholdende forskellige, klart synlige bygningsdele, eller adskilte funktioner.

Betegnelsen bod brugt om rum i tæt forbindelse med andre ses også. Stronge Torstensen oplod i 1480 til Vor Frue kirke en byens jordkælder, der senere forsvandt, da rådhuset, hvorunder den lå, blev brudt ned. I brevet, hvor han tildeles erstatning for den forsvundne kælder, kaldes den en bod (21).

Et gennemgående træk både i de to første af de forannævnte definitioner og generelt i traditionen vedrørende boder er deres karakter af boliger for fattige. At dette kunne være tilfældet skal ikke benægtes, men at det ikke altid var tilfældet, ses også. Lydike Vormeyer, som på et tidspunkt var skaffer i Guds legems lav, boede til leje i en bod, som han i en periode havde

i pant for udlån af den ikke ringe sum af 120 mark (22). Den høje sociale status som skaffer og muligheden af at kunne yde et relativt stort lån, gør det klart, at ikke kun fattige mennesker boede i boder. Også en anden person med skafferstatus ses at have beboet en bod (23), og det samme gjaldt endnu en långiver (24). På baggrund af foranstående redegørelse er det vanskeligt at finde nogen fællesnævner for begrebet bod.

Ved at gennemgå de besiddelsesforhold, som knytter sig til bod, træder imidlertid et træk klart frem, nemlig at boderne, i alle de tilfælde, hvor det er kontrollerbart, aldrig beboedes eller blev brugt af de personer, som ejede dem, men blev lejet ud (25). Ingen af de andre kilder, som nævner boder, afkræfter dette forhold (26). Det må derfor være rimeligt at definere boder som udlejningsbygninger eller -rum. Og der er således tale om, at betegnelsen bod snarere udtrykker en bestemt funktion end en fysisk-rumlige størrelse. Det samme forhold synes at gøre sig gældende også i Ribe og Roskilde (27).

Mogens Bencard mener i sin artikel om det middelalderlige bebyggelsesmønster i Ribe (28), at man må overveje, hvorvidt dette mønster har bestået af randbebyggelser af udlejningsejendomme med enkeltstående stenhuse bagud på grunden. Når jeg har defineret boder som udlejningsbygninger, vil det derfor være naturligt at undersøge, om der for Aalborgs vedkommende kan siges noget om bodernes placering på grunden. Kun i meget få tilfælde er bodernes placering beskrevet i kilderne (29), men i disse lokaliseres boderne oftest i forhold til porten, f. ex. »mit Porthus og de 2 Boder begge Sider til Porthuset«. Dog forekommer et enkelt sted betegnelsen gadebod (30). Man kan uden tvivl fortolke disse få eksempler som udtryk for samme form for randbebyggelse, som den Mogens Bencard omtaler, men spørgsmålet om, hvorvidt den-

ne grundudnyttelse var generel, er det imidlertid på baggrund af de fåtallige skriftlige kilder, vanskeligt at besvare.

Hus

Som nævnt til slut i afsnittet om gård, er det muligt at opfatte udtrykket hus og jord alene, eller sammen med andre bygninger, som værende synonymt med gård. Men naturligvis kan udtrykket hus og jord også blot angive et hus placeret på en grund, der udelukkende fungerer som grund for huset og ikke har karakter af gårdsplads eller lignende. Ordbøgernes definitioner af hus centrerer sig om to forhold, dels at huset til forskel fra gården ikke har en port, men en dør til indgang, dels at huset er en til beboelse opført bygning (31).

Hvad den første definition angår, kan porten ikke påvises at være et afgørende, bestemmende karakteristikum for gården, og hus kan derfor ikke bestemmes modsætningsvist. Hvor hus nævnes alene, er der intet anført om indgangsforhold (32).

At et hus var en til beboelse *opført* bygning kan ikke bekræftes af kilderne, idet der her kun ses, hvad det *anvendtes* til (33). At huse kunne anvendes til andet end beboelse, forekommer der ingen vidnesbyrd om i Aalborgmaterialet. I et enkelt tilfælde ses det i en gård netop at betegne den bygning eller bygningsdel, som beboedes (34).

Hus optræder modsat bod kun en gang som udlejningsbygning (35), men at huse kunne udlejes uden derfor at skifte betegnelse skal ikke udelukkes.

Hus kan således defineres som en bygning eller bygningsdel som anvendes til beboelse, og som enten ejedes eller lejedes af brugeren. Til forskel fra bod, som kun lejedes af brugeren.

Jord, grund

Betegnelsen jord forekommer som allerede nævnt sammen med gård, hus og bod, men også alene eller sammen med grund. I ODS defineres jord bl.a. som »en afgrænset del af jordoverfladen, eller område af forholdsvis ringe udstrækning, især m.h.t. ejendomsforholdet« (36). Om grund skriver Dansk Ordbog bl.a. »En Plads, hvorpå man opfører en Bygning« (37). Her ses intetsteds nogle overvejelser over de to udtryks forhold til hinanden. Den definition, som Dansk Ordbog anvender på grund, kan således også gælde jord, hvilket ses af de utallige gange hus og jord optræder sammen. Udtrykket jord anvendes også om ubebygget jord, hvilket f.ex. var tilfældet, hvor der skænktes jord til Helligåndshuset ved stiftelsen og i de første år af dets eksistens. Ingen af kilderne nævner noget om bygninger på jorden, hvilket ville være at forvente netop i denne sammenhæng (38).

Ved jord kan således forstås både bebygget og ubebygget jord. Det er ikke af materialet muligt at slutte, om det samme gælder grund; og der kan således ikke påvises en generel anvendelse af grund for bebygget jord og jord for ubebygget. Om det var sådan, at en grund *skulle* bære bygninger og jord *kunne*, er umuligt at se, og jeg er tilbøjelig til at mene, at anvendelsen af de to begreber har været vilkårlig og ikke har dækket over nogen virkelig forskel.

Andre betegnelser

Som det ses har jeg kun behandlet de oftest forekommende betegnelser for bygninger og jorder. Andre er ikke undersøgt, enten fordi indholdet af dem forekom indlysende, eller fordi der var alt for få eksempler på deres forekomst til at kunne diskutere indholdet af dem, dette gælder f.ex. våning og stue.

Besiddelser ved torv og havn

Afgrænsningen af torve- og havncområdet er foretaget i artiklens indledning (se fig. 3 og 4). Beskrivelsen af besiddelserne ved torvet starter i dets nordvestre hjørne ved Helligåndsklostret og følger torvets nordside mod vest til havnen. Herefter redegøres for torvets midte med rådhuset og sidst for dets sydside ved Sct. Budolfi kirke og kirkegård og Strandsti.

Besiddelser ved torvet

På den nordlige del af torvet, øst for Helligåndsklostret (matr. 259) lå en »jord og grund« og to gårde, hvoraf den østligste, Papegøjegården, ejedes af Guds legems lav. I 1506 kom denne gård ved mageskifte i Helligåndsklostrets besiddelse, mens den førnævnte »jord og grund« noget tidligere overgik til klostret (39).

Det samme er tilfældet med et lidt østligere liggende hus med jord og dele af to jorder, som borger Hans Friis i 1481 skænkede klostret (40). Således overgik en stor del af grundene ved torvets nordside (fra matr. 264 og i retning mod Doktorens gyde) i løbet af sidste halvdel af den her behandlede periode fra at være borgernes ejendom til at blive klostrets. Dog brydes rækken mellem Hans Friis' ejendomme og klostret af Peder Nielsens gård, som i hvert fald i 1481 endnu ikke var overdraget klostret (41).

På matr. 237 under den såkaldte Brix' gård er fundet en munkestenskælder, som dog ikke med sikkerhed kan sættes i forbindelse med nogen i de skriftlige kilder nævnt bygning. Dette gælder også det middelalderlige stenhus, på den vestlige del af matr. 225, der nu indgår som en del af Jens Bangs stenhus (42). (Se fig. 6 og 7).

Syd for matr. 225, på selve torvet, lå rådhuset; efter alt at dømme på nogenlunde samme sted i senmiddelalderen som idag. Herunder fandtes to boder, som byen anvendte til udlejning og pantsætning. Den ene af dem kaldes henholdsvis bod og jordkælder (43).

Vest for rådhuset er der på matr. 287, 286 og 288 fundet rester af en bygning, som menes at stamme fra 1500-årenes midte. Dette område har efter udgravningsresultaterne at dømme ligget frit i middelalderen, hvilket også gælder matr. 285, vestfor; dog kun indtil et tidspunkt efter 1509. Dette år flyttede Hans Bartolumæussen Tolder, kong Hans' og Christian II's. tro mand til byen, og han menes at være bygherre til den såkaldte Toldergård, som lå her indtil for ca. 100 år siden (44).

Et skøde fra 1500 oplyser, at der »næst norden til s. Bodelss Kirkegaard... og øster op til Adelgaden« (som på dette tidspunkt må have løbet ind på torvet fra sydvest mod nordøst over matr. 283) lå et hus med jord, som tilhørte kannik i Børglum og sognepræst på

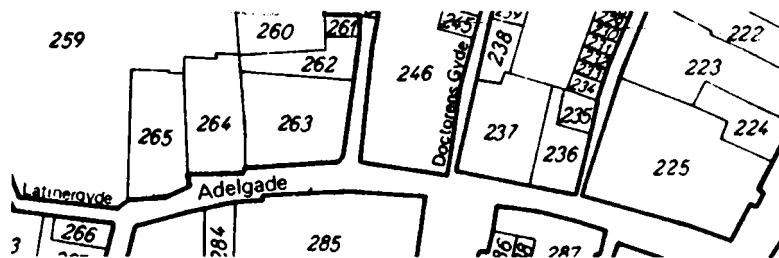

Fig. 6. Området fra Helligåndsklostret og østpå.

Gøl hr. Peder Torsen og hans nevø borger Tor Andersen; ved siden af lå rådmand Peder Mogensens gård og på en af husets øvrige sider hr. Bent Hagensens gård (45).

Lige øst for Sct. Budolfi kirkes kor har en lille sti eller smøge ført sydfra til torvet (se fig. 3). De besiddelser, som lokaliseres til »østen sct. Budolfi kirke« har ligget mellem denne sti og bagsiden af Strandstis vestlige bebyggelse. Herfra er oplysninger om tre huse, heraf det ene med jord og en bod (46). Et af husene

Fig. 7. Jens Bangs stenhus, med rester af det middelalderlige stenhus. Malet af Karl Kristian Andersen 1883. Aalborg Historiske Museum.

kaldes Ilfarshus, hvilket formodentlig skyldes, at det enten har tilhørt stifteren af Guds legems lav hr. Peder Ilfarsen (47), eller hans søn, præsten Ilfar Pedersen (48). Endnu et af husene her ejedes af Ilfarfamilien. Dette ses af, at hr. Peder Ilfarsens datter ved sin indgang i Vor Frue kloster med sig fik et hus med jord.

I tæt forbindelse med torvet lå bebyggelsen ved Strandsti, hvor flere af Guds legems lavs medlemmer havde adresse (49). Fra gaden kendes desuden et hus, beboet af Morten Terbernsen, der formodentlig var rådmand, af hvilket der gik rente til Sct. Nikolaj, susergildets, alter i Sct. Budolfi kirke (50). Fra 1505 er der oplysninger om rådmand Peder Mikkelsens gård syd for det stenhus, som ejedes af hr. Henrik Knudsen, Gyldenstjerne, til bl.a. Store Restrup syd for Aalborg (51). Dette hus er sandsynligvis identisk med det stenhus, som indtil 1910 stod på den sydlige del af matr. 293 (se fig. 8). Det forblev en tid i hr. Henrik og hans slægts eje, men optræder 1537 i en fortegnelse over det gods, som bl.a. hans søster Anne havde skænket til kirker og klostre i Jylland og på Fyn (52). Overfor, på den sydøstlige del af matr. 291, har der også været bebygget, idet der her er fundet adskillige lag lergulve, af hvilke det yngste er dateret til 1500-årene (53).

Besiddelser ved havnen

Nogle besiddelser lokaliseres i de skriftlige kilder til Hestebro og Lillebro, som begge førte adelgaden over Østerå på strækningen mellem nuværende Gammel-torvs og nuværende Adelgades udmunding i havnen.

På vestsiden af Hestebro lå nogle jorder, dels ubebyggede, dels bebyggede med et stenhus og en våning (54). Stenhuset byggedes af prior i Helligåndsklostret Anders Bork, på en jord som var skænket klostret af en af dets præster, hr. Libbert.

Næsten samtidigt med Helligåndsklostrets stenhus ved Hestebro omtales Mariager klostres stenhus ved Lillebro; huset var en gave fra en Aalborgkvinde, og byen bortskødede lidt senere en »jord og grund« ved siden af stenhuset til klostret (55). Det oplyses desværre ikke, om besiddelserne ligger på vestre eller østre åbred.

Fra området ved vestsiden af havnen mellem torvet og fjorden kendes tre gårde.

Placeringen af den ene, som også kaldes møntergården (56), kan ikke læses af kilden, men den almindelige overlevering (57) stedfæster den til matr. 221 på

hjørnet af nuværende Bispensgade og Østerågade. Gården bestod bl.a. af to stenhuse og har sandsynligvis huset udmøntningsstedet for den Aalborgmønt, som blev slået under kong Hans. Rådmand Sven Bagger ejede gården, som han i 1484 skænkede til et alter i Vor Frue kirke, dog på de vilkår, at både han selv og hans søn skulle beholde den deres tid ud. Hvordan gården herefter er kommet i Helligåndsklostrets besiddelse, vides ikke, men klostret mageskiftede den i

Fig. 8. Det middelalderlige stenhus (til højre) i Strandsti. Foto: H. Tønnies.

1506 med Guds legems lavs føromtalt Papegøjegård. Således fik lavet sit hus ved havnen, og klostret endnu en besiddelse i sin nærhed.

Syd for rådmænd Sven Baggers gård lå på samme tid borgmester Iver Olufsens gård (58), som sandsynligvis også har haft stenhuse, idet der på matr. 222-223 er fundet rester af et sådant (59).

Nord for matr. 221, på matr. 210 og 208 er der konstateret rester af en middelalderlig gade, løbende fra sydvest mod nordøst (60).

Nord herfor må Hans Koks, Barbara Mikkelsdatters og Morten Giordsens gård have ligget (61). Den lokaliseres til et sted sønden op til slusen, som regulerede Limfjordsvandets indtrængen i åen, og det forekommer usandsynligt, at slusen har ligget længere mod syd. I gården ejede borgmester Lazarus Tomsen på et tidspunkt et hus, og tre af Guds legems lavs skaffere boede til leje her (62) (se fig. 4).

Vest for denne gård lå et hus med jord, i 1502 ejet af en kannik i Viborg, beboet af en skaffer i Guds legems lav og pantsat til Helligåndsklostret (63).

På østsiden af åen drejer oplysningerne sig om området mellem Gråbrødreklostret og fjorden (64). Før Aalborghus' flytning fra den sydlige del af byen til slottets nuværende plads ved fjorden har sidstnævnte sted været bebygget, hvilket ses af, at der fra perioden efter 1547 forekommer en del vidnesbyrd om erstatninger for mistet jord og nedbrudte bygninger i forbindelse med slotsbefæstningen (65). Der findes imidlertid ingen skriftlige kilder fra den her behandlede periode, som klart lokaliserer bygninger og jorder til dette område, ej heller er der foretaget gravninger. Man må dog antage, at der har eksisteret bebyggelse eller været udlagt jord, om ikke i hele perioden, så i hvert fald i dens slutning.

Syd for dette område lå fire gårde, to huse, heraf det

ene med jord og endelig en våning (66). En kilde omhandler dele af borgmester og rådmænd Severin Eskilsens gård; i andre lokaliseres bygninger og jorder således i forhold til den, at man må forestille sig dem liggende op til havnens østside fra nord mod syd.

Kun beliggenheden af en af besiddelserne i området bestemmes nærmere, nemlig rådmænd Niels Peder-sens gård med stenkælder, som lå »østen fra Lillebroo og næst vesten op til Per Klæmetsens Vaaning i Brød-regyde sønden til Adelgadhen« (67). Altså sandsynligvis indenfor kareen som udgøres af matr. 630, 628 og 629 (se fig. 14).

Endelig nævnes et stenhuse ved åen, uden stedfæstelse, hvorfor det muligvis kan være identisk med et af de allerede nævnte (68).

Konklusion

Denne gennemgang har vist, at området ved torv og havn i det senmiddelalderlige Aalborg er karakteriseret ved to ting, nemlig at stenhuse og gårde var tilstede i rigelig mængde og at området i udpræget grad beboedes af medlemmer af bystyret og andre personer med høj social status, så som skaffere i Guds legems lav, enkelte adelige og gejstlige og en enkelt borger, som på grund af sin donation til Helligåndsklostret må betegnes som særdeles velhavende.

Heraf kan dog ikke sluttes, at området kun beboedes af sådanne personer. Kilderne viser, at også mere »almindelige« mennesker, f.eks. håndværkere har boet her, sikkert sammen med mennesker med tyende eller lønarbejderstatus. Den talrige tilstedeværelse af socialt højtstående personer indenfor det forholdsvis lille område, bekræfter klart områdets vigtighed og vidner sammen med de mange stenhuse og gårde om den senmiddelalderlige bys rigdom.

Til slut skal undersøgelsens hovedresultater kort re-

sumeres. I forbindelse med nybeskrivelse og definition af nogle i de skriftlige kilder ofte anvendte betegnelser for bygninger og jorder er fremkommet en ny definition af udtrykket boder, hvorefter dette skal forstås som betegnelse for udlejningsbygninger eller -rum.

Endelig er der påvist mange stenhuse og gårde i det vigtige område ved torv og havn i Aalborg, og den almindelige forventning om, at der her har boet mange personer med høj social status har kunnet bekræftes.

Noter

1. Skrår I, p. 617 og Lind. & Ste. pp.4-5.
2. Skrår I, p. 617.
3. Lind. & Ste. p.6.
4. Litteratur specielt om området se bl.a. Værnfelt, Aalborgs hjerte, Riismøllers, En gård ved Østerå og Gammeltrø i Aalborg. Området er også behandlet i Riismøllers Aalborgmonografi, Aalborg. Historie og Hverdag. Indsamlingen af de arkæologiske kilder er foretaget af mus. insp. Jan Kock, Aalborg Historiske Museum; og af de skriftlige kilder af undertegnede, i begge tilfælde for projekt Middelalderbyen.
5. Generaliseringerne og definitionerne i netop dette afsnit er foretaget på baggrund af de skriftlige kilder omhandlende hele byen, da kilderne til området ved torv og havn ville være for lille en gruppe at drage konklusioner på.
6. F.ex.: min Gaard med 2 Stenhuse og Kælder og Jord og Vaaning, Rep. II, 5416.
7. F.ex. kaldes besiddelsen først gård, og senere i samme kilde hus og jord, Lind. & Ste. p. 50.
8. ODS. 6. Bd. sp. 555-559.
9. Dansk Ordbog, 2.T.p. 327.
10. Da.Mag. 5.R.II, pp. 211-212. Rep. II, 10137. Lind & Ste. p. 129.
11. Skrår I, p. 628. Lind. & Ste. pp. 42-43. Skrår I, p. 633. Rep. II, 3405. Lind. & Ste. p. 50 sammenholdt med Da.Mag. 5.R.II, pp. 202-203. Da.Mag. 5.R.II, pp. 209-210.
12. Sidstnævnte mønster er f.ex. af Mogens Bencard påvist i Ribe. Bencard pp.35-45.
13. Rep. II, 5416, 12222. Da.Mag.5.R.II, pp. 211-212 og 213-214. Lind. & Ste.p.129. ÆA2, L128, p. 320.
14. Oplysningerne om denne gård er fundet i følgende kilder, Rep. II, 6505, 8406, 8784, 8887, 9033, 9093, 10137.
15. Hvidtfeldt, p. 164.
16. ODS, 2. Bd.sp. 929.
17. Kalkar, p. 237.
18. Dette gælder f.ex. også Svendborg og Odense. Meddelt mig af Helle Reinholdt og Anemette Christensen, bearbejdere af de to byer i projekt Middelalderbyen. Men fra Ribe kendes stenboder, Bencard, p. 43.
19. Rep. II, 10137.
20. Denne oplysning gælder landbygninger og er taget fra Stoklund, p. 30. Ved gennemgang af opstalterne af Aalborg bindingsværk fra 1540-50'erne ses mål, der ligger omkring de 1,60 eller lidt mindre. Se Engqvist, pp. 23 og 24.
21. Rep. II, 4735 og 8793.
22. Skrår I, p. 635 og Rep. II, 8784.
23. Skrår I, p. 639 og Rep. II, 8784 og 9033.
24. Rep. II, 12450.
25. Rep. II, 6505, 8406, 8784, 9033, 9093, 12450 og Skrår I, p. 674.
26. Rep. II, 4445, 7881, 8793, 8810, 10137, Lind. & Ste. p. 129, ÆA3, Z108, p. 124, C5, p. 25, A94, p. 12 og F6, p. 28. Undtaget er Kaye Hanses, som ejer sin bod, der i en anden kilde kaldes en stue og sandsynligvis fungerer som en form for aftægtsbolig, Rep. II, 5923 og 6034.
27. Påvist af Mogens Bencard (se Bencard) og af Ingrid Nielsen (se Nielsen).
28. Bencard, p. 43, For Roskildes vedkommende er det påvist af Ingrid Nielsen (se Nielsen).
29. Rep. II, 7881, 4445, 9033 og 9093.
30. Rep. II, 4445.
31. ODS. 8. Bd. sp. 707-708. Dansk Ordbog, 2.T.p.668 ff.
32. Rep. II, 4278, 5601 og 9377. ÆA3, D2, p. 26 (kan her skyldes, at oplysningen ses i en arkivregistratur).
33. Dette er da også et led i en af ODS's definitioner.
34. Rep.II, 5923.
35. Lind. & Ste. pp. 117-118.
36. ODS. 9. Bd, sp. 833.
37. Dansk Ordbog, 2. T., p. 451.
38. Lind. & Ste. pp. 4-5. Rep. I, 6816. Da.Mag. 5.R.II, pp. 182-183.

39. Da.Mag.5.R.II, pp. 202-203 og Skrår I, pp. 787-789.
40. Lind. & Ste. pp. 66-67.
41. Samme som 40.
42. Riismøllers fotoarkiv AA45. Brix'gård. Se endvidere foto af Jens Bangs Stenhus.
43. Rep. II, 4735 og 8793.
44. Aalborg historiske museum. Protokol nr. 9605-9710.
45. Rep. II, 9207.
46. Rep. II, 5601. ÆA3, D3, p. 26 og F6, p. 28. Muligvis er boden og det ene hus med jord identiske.
47. Han kaldes i Guds legems lav blot Peder Ilfars, endelsen er Nyrops tilføjelse i publiceringen af lavets papirer. Se også G. Knudsen, Danmarks gamle Personnavne. Fornavne. I, p. 612. I forbindelse med Peder Ilfars ses herretitel benyttet af en borgerlig som udtryk for hans borgmestererhverv. Det samme ses hos endnu en Aalborgborgmester. At betegnelsen anvendes i Aalborg, skønt den ellers anses for forsvundet blandt borgere i 1400-årene (se Ljung), skyldes sandsynligvis indflydelse fra Nordtyskland. (Se også Skrår I, p. 657).
48. Skrår I, pp. 653 og 703.
49. Skrår I, pp. 659, 660 og 672.
50. Rep. II, 3403. En rådmand af dette navn ses Rep. I, 7353 og 8027.
51. ÆA2, L128, p. 320.
52. R.A.Top. Saml. på papir. Seddelregistratur.
53. Aalborg Historiske Museum. Fundnr. 711xL-267, 711x300-368.
54. Da.Mag.5.R.II, p. 183 og pp. 191-193. Lind & Ste. pp. 66-67.
55. ÆA 5.1, L7 og L5, p. 749.
56. Skrår I, pp. 787-789 og Rep. II, 5416.
57. Riismøller, 1949, pp. 12-13.
58. Rep. II, 5416.
59. Meddelt på Aalborg Historiske Museum.
60. Hvornår dette forløb er blevet overbygget vides ikke, men gaden forsvandt i hvert fald med Lybækkegårdens opførelse engang omkring 1625 – om denne se Engqvist, p. 78. Om gaden se Jørgensen p. 307ff.
61. Rep. II, 10137.
62. Se note 14.
63. Lind. & Ste. pp. 117-118. Skrår I, p. 639.
64. Klostret har ligget ud til Østerå i vest og syd, og til et sted i nærheden af Gråbrødre gang mod nord, østafslutningen kendes ikke.
65. Da.Kanc.Reg.p.367. Kanc.Brevb.1552 21/5 og 1552 25/5, bl.a.

66. Rep. I, 7168. ÆA3, Z107 og 108, p. 124. Da.Mag. 5.R.II, pp. 189-90 og p. 209. Rep. II, 6431.
67. Rep. II, 12222 og Lind & Ste. p. 106 ses en rådmand af dette navn.
68. Da.Mag. 5R.II, p. 209.

Litteratur

- Bencard, Mogens: Et middelalderligt bebyggelsesmønster. I Arkitektur Studier tilegnede Hans Henrik Engqvist. 1979, pp. 35-45. (Da.Kanc.Reg.) Erslev, Kr. og W. Møllerup: Danske Kancelliregistranter. 1535-1550. 1881-82. (Da.Mag.5.R.II.) Danske Magazin 5.R.II. Carl Neergaard: Aktstykker vedrørende Helligaandsklostret i Aalborg, pp. 180-217. 1889-92.
- Dansk Ordbog. Udg. af Videnskabernes Selskab. 1-8. Tome. 1783-1905.
- Engqvist, Hans Henrik: Aalborg Bindingsværk. 1968.
- Hvidtfeldt, Johan: Håndbog for danske Lokalhistorikere. 1952-56.
- Jørgensen, Chr.: Det underjordiske Aalborg. I Fra Himmerland og Kjær Herred. 1934, pp. 262-315.
- Kalkar, Otto: Ordbog til det ældre danske Sprog: 1300-1700. 1976. (Kanc.Brevb.) Kancelliets Brevbøger. 1551-1600. 1885 ff.
- Knudsen, Gunnar & Marius Kristensen: Danmarks gamle Personnavne. I-II. Fornavne. 1936-40.
- (Lind. & Ste.) Lindbæk, J. & G. Stemann: De danske Helligaandsklostre. 1906. (Alle henvisninger er til Diplomatariet).
- Ljung, Sven: Herretitel. Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, Bd. VI, sp. 505 ff.
- Nielsen, Ingrid: Bebyggelsen langs Algade og Skomagergade. Historisk årbog fra Roskilde amt. 1979, pp. 59-77.
- (ODS) Ordbog over det danske Sprog. 1919-56. (Rep. I og II) Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis. 1. og 2. Rk. 1894-1939.
- Riismøller, Peter: Aalborg. Historie og Hverdag. 1942.
- Samme: Gammeltorv i Aalborg. 1955.
- Samme: En gård ved Østerå. 1949.
- (Skrår I) Nyrop, C.: Danmarks Gilde- og Lavsskrår fra Middelalderen. I-II. 1899-1904.
- Stoklund, Bjarne: Bondegård og byggeskik før 1850. 1972.
- Værnfeldt, Kr.: Aalborgs hjerte. 1955.
- (ÆA) De ældste danske Archivregistraturer. Bd. 1-5. 1854-1910.